

ГЕРМАНСЬКІ ПРЕТЕРИТО-ПРЕЗЕНТНІ ДІЄСЛОВА: МОРФОЛОГІЧНИЙ І СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТИ

Моренець І.М., Галицька Є.А.,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена вивченню особливостей дієслів у германських мовах. Розглядаються морфологічні і семантичні характеристики претерито-презентних дієслів у давніх і сучасних мовах як західного, так і північного ареалів. Дієслівний розвиток включає різні фонологічні і морфологічні стадії, що веде до подальших модифікацій дієслівних форм. У результаті морфолого-семантичного аналізу були виокремлені певні тематичні підгрупи дієслів.

Ключові слова: аблаут, германські мови, інфлексія, претерито-презентні дієслова, сильна і слабка дієвідміна, дієслівне значення, дієвідміна.

Статья посвящена изучению особенностей глаголов в германских языках. Рассматриваются морфологические и семантические характеристики претерито-презентных глаголов в древних и современных языках как западного, так и северного ареалов. Глагольное развитие включает различные фонологические и морфологические стадии, что ведет к дальнейшей модификации глагольных форм. В результате морфолого-семантического анализа были выделены определенные тематические глагольные подгруппы.

Ключевые слова: аблаут, германские языки, инфлексия, претерито-презентные глаголы, сильное и слабое спряжения, глагольное значение, спряжение.

The paper studies certain peculiarities of the Germanic languages in the sphere of verb groups. The article deals with the morphological and semantic characteristics of preterite-present verbs in old, middle and new languages. Development of paradigmatic relations within that verb groups has been shown through the related languages of west and north groups. Verb development involves different phonological and morphological stages which leads to the further modifications of verb forms. As a result of morphological and semantic analysis some thematic subgroups have been singled out.

Key words: ablaut, germanic languages, inflexion, preterite-present verbs, strong and weak conjugation, verb meaning, verb conjugation.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Проблему нашого дослідження можна окреслити словами про те, що «основною задачею порівняльно-історичного дослідження груп споріднених мов необхідно вважати не реконструкцію “архетипів” або “системи архетипів” мови-основи, іншими словами, гіпотетичної моделі “прамови” (задача хоча і важлива, але допоміжна). Найважливіша мета подібного роду досліджень полягає у розкритті внутрішніх закономірностей (тенденцій) розвитку, що проявляється в історично обумовлених відмінностях і подібностях між цими мовами» [4, 277].

Мета статті: з'ясувати специфіку природи претерито-презентних дієслів у межах східного, західного і скандинавського ареалів від прадавніх часів до сьогодення.

Актуальність дослідження полягає у тому, що аналіз морфологічних і семантичних змін дає змогу зрозуміти, які саме претерито-презентні дієслова і чому були залучені до формування аналітичних темпоральних формантів. Порівняння

цих змін у германських мовах різних ареалів і досі не проведено на належному рівні, а тому і залишається відкритим питання про селективне залучення претерито-презентних дієслів до утворення аналітичних дієслівних структур. **Наукова новизна** дослідження полягає у спробі прослідкувати інтегровані зміни в корпусі претерито-презентних дієслів усіх трьох мовних ареалів.

Об'єктом дослідження є претерито-презентні дієслова усіх давніх і сучасних германських мов, які були ідентифіковані у пам'ятках давньо-германського і середньогерманського періодів (із залученням мовного матеріалу класичних мов). **Предметом дослідження** є морфологічні (парадигми дієвідмінювання) і семантичні характеристики претерито-презентних дієслів у процесі історичного розвитку германських мов (які розглядаються з урахуванням фонетичних змін і залученого флективного інвентаря).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Претерито-презентні дієслова були об'єктом лінгвістичних досліджень як в аспекті формування модальності в германських мовах [7], так і щодо

особливостей етимології цієї дієслівної субгрупи [5, 274–294]. Були зроблені спроби проаналізувати параметризацію цих дієслів, а також прослідкувати процес десквамації (відшарування) претерито-презентних дієслів від корпусу сильних германських (готських дієслів) [1]. Ще у другій половині XIX ст. була зроблена ґрунтовна дескрипція претерито-презентних дієслів з морфологічної точки зору [8, 515–525]. Але не спостерігалось системного підходу до інтегрованого дослідження цієї дієслівної групи, яке б пов'язало морфологічний і семантичний аспекти.

Виклад основного матеріалу. Переваги системного вивчення мов є очевидними і такими, що не потребують зайвих пояснень при інтродукції нових підходів і ракурсів наукового дослідження в лінгвістиці. Серед різних наукових розвідок у цій сфері порівняльно-історичний метод може вважатися найскладнішим, але і найглибшим, найдетальнішим, оскільки саме він дає змогу виявити усю архітектоніку лінгвістичних процесів, які відбулися в мові з прадавніх часів і не припиняються досі. Варіювання фонетичних і морфологічних складників призвело до семантичної флуктуації мовних одиниць. Ці явища особливо чітко спостерігаються на тлі порівняння споріднених мов (як індо-європейської мовної спільноти, так і германської групи). Проблеми, які постають при залученні порівняльно-історичного методу, потребують не лише всеосяжної селекції мовного матеріалу, але і залучення тих методів аналізу, які дають змогу виявити у процесі пошуку явища, відповідальні за наявні зміни в досліджуваних мовних об'єктах. Виокремлення субкорпусу претерито-презентних дієслів у межах сильних дієслів германських мов і порівняння форм у східно-, західно- і південногерманських мовах у процесі їх історичного розвитку окреслює основний напрямок дослідження. А вивчення у тісній (інтегрованій) взаємодії трьох аспектів (фонетичного, морфологічного і семантичного), які віддзеркалені у претерито-презентному субкорпусі, уможливує спрямування подальшого дослідження у чітко окреслене русло, що у перспективі дасть змогу заповнити інформаційну лакуну, яка має місце в германістиці.

Вибір мовного матеріалу для подальшого аналізу та зіставлення є однією з важливих початкових стадій дослідження. І досі остаточно не з'ясовані до кінця кордони і межі існування окремих германських мов у певних ареалах. На цьому етапі доречно послуговуватись медіальною тригоною моделлю, яка дислокується між пангерманським тригоном, вершинами якого є східногерманські, західногерманські та північногерманські мови, та мікротригоном, вершинами якого є діалекти англійської мови: південно-західний (саксонський), північний (англійський) та кентський (ютський), — і дає змогу чіткіше

виявити спільні структурні компоненти та прослідкувати зміни, які відбувалися у континентальних і острівних діалектах. Діалектна варіативність сучасної німецької мови (новонімецької) є відбитком реліктових прадавніх германських мов. На північному заході відсутній чіткий кордон з нідерландською мовою, а діалектні кордони німецької і фризької, навпаки, є визначенішими. Нижньонімецька мова (всупереч сподіванням) не виходить з ужитку. Серед західних нижньонімецьких діалектів диференціюють нижньофранкський і нижньосаксонський. Нижньофранкський має особливу позицію і утворює перехідну зону між діалектами Бельгії, Нідерландів і Німеччини. Нижньосаксонський діалект розпадається на вестфальський, остфальський та північно-саксонський [2, 69–70]. Така розгалуженість на діалекти та варіанти свідчить про те, що триангулярна модель набуває складніших обрисів на рівні сучасних германських мов.

Не менше проблем спостерігається і на рівні давніх мов. Зокрема, серед давньогерманських мов, які не мали писемної традиції, насамперед називають мови східногерманських племен — вандальську і бургунську, а також лексичні релікти гепідів, ругів, скирів. До мов (діалектів) цього неписемного типу доречно віднести і мову герулів, ареальна приналежність яких залишається суперечливою. Герулів ідентифікують або як східних, або як західних германців, або як скандинавів, а іноді вважають певною соціальною групою. Ареальне співвідношення герулів відбувається не на базі аналізу лексичних реліктів, а на базі нелінгвістичних фактів. У західногерманському ареалі лангобардська мова не мала власної писемної традиції, але обсяг і певне розмаїття лексичного матеріалу, що дійшов до нас у неавтентичній (латинській) письмовій фіксації, відрізняє цю мову від перелічених східногерманських мов (діалектів).

Доречно підкреслити, що при розробці проблеми давньогерманських реліктових мов і лексичних реліктів доволі перспективними вбачаються не такі екзотичні теми, як мова ругів, скирів, гепідів (кожна з яких до того ж могла б бути не окремою мовою, а діалектом якоїсь із східногерманських мов), але дані, які можна співвіднести з широким надійним мовним фондом. Це власне готський лексичний матеріал — фрагменти календаря, договори купівлі-продажу, Алкуїнів рукопис, окремі готські глоси у ранньосередньовічних грецьких і латинських авторів, імена готських мучеників у православних святцях, ост- та вестготська ономастика, релікти топоніміки, що запозичені з готської у романські мови. Стосовно класичної готської мови такі факти утворюють «реліктову готську» або «готську малого корпусу», але інформативність матеріалів цих лексичних одиниць виявляється значно більшою, ніж у ван-

дальської та бургундської, які не мають подібного порівняльного фону [3, 13–16].

У межах готської мови диференціюється кримсько-готська мова, яка набуває ознак реліктової, але ця реліктовість не асоціюється з часом існування готської мови, а зумовлена 1200 роками «прірви» між різночасовими мовними зрізами (Бусбек написав лист про свої подорожі у 1562 р. у Франкфурті-на-Майні) [6, 22]. Це все свідчить про те, що дослідження претерито-презентних дієслів набуває ознак інтегрованого процесу, зумовленого залученням мовного матеріалу якомога більшої кількості германських мов з усіх трьох гілок германської групи. Невизначеність і певне суперечливе тлумачення даних кримсько-готської мови змушують брати до уваги лише матеріали «класичної», «церковної» готської мови, якою написано сакральні євангельські тексти. Лише цим джерелом обмежується східногерманський ареал. Скандинавський ареал обмежений давньонорвезькою мовою (текстами Старої Едди). Найрізноманітнішим матеріалом репрезентований західногерманський ареал, який охоплює давньоанглійську, давньоверхньонімецьку, давньосаксонську і давньофризьку мови. Результати аналізу германських мов давнього періоду зібрано і унаочнено у табл. 1. Дослідження було б неповним без залучення даних класичних мов (латини і грецької).

У межах дієслівної системи індоєвропейських мов однією зі специфічних рис є наявність групи дієслів, які у процесі історичного розвитку втрачили прадавні форми теперішнього часу (презенса) і, щоб заповнити морфолого-семантичну лакуну, почали експлуатувати форму претериту у значенні презенса. Серед них добре відомі приклади як латинських дієслів (*odi*, *coepi*, *temini*), так і грецьких (*οἶδλ*).

Дієслова цієї групи у германських мовах мають здатність заміщувати новою претеритною формою вільне місце, яке утворилося після переходу давньої претеритної форми у функцію презенса. Ця нова претеритальна форма утворюється за рахунок дентального суфікса *-da* слабких дієслів, що приєднується до форми множини давнього сильного претериту. І як результат таких багатостадійних змін претеритальні форми дієслів цього класу об'єднують у своєму складі аблаут сильною і дентальний часовий суфікс слабкої дієвідміни. Відповідно до вивчення значення цих дієслів доречно проаналізувати спільні характеристики, які мають місце в готській та інших давньогерманських мовах, а потім дослідити ті явища, що не були віднайдені в готській мові. Логічно було б порівняти їх з латинськими (грецькими) аналогами: гот. *kann* (латин. *novi*) має своє походження в дієслові гот. *kinnan* (латин. *gignere*), з якими можна порівняти давн. *chind*, нім. *kind* (лат. *proles*); гот. *kann*,

претеритальна форма від гот. *kinnan*, було ідентичне за значенням латин. *genui*. Готське дієслово *þarf* (латин. *egeo*) є претеритом втраченого інфінітива гот. *þairban* (латин. *agere, facere, operari*) і безперечно виразом, що вживався у сакральних церемоніях у значенні «я витратив», «я запропонував», «я без жертви і очікую на іншу». Готське *dars* (латин. *audeo*), від гот. *daïrsan*, можливо, із первісним значенням «я поборов», «я виборов». Готське *skal* (латин. *debeo*) дуже ймовірно походить від форми теперішнього часу гот. *skila*, що означає «я вбиваю» і з якою можна порівняти гот. *skilja* — «різник», тоді як форма *skal* означала «я вбив», «я повинен сплатити викуп», «я перебуваю під зобов'язанням», «я повинен». Готське *tan* розглядається у семантичній єдності з формою теперішнього часу гот. *mina* (латин. *cogito*) і має значення латин. *temini* — «я обміркував», «я пам'ятаю». Готське *tag* (латин. *possum*) є формою претериту давнього слова гот. *tiġan* (латин. *crescere, gignere*) і має значення «я зробив», «я створив», а також «я спромігся». Готське *nah* (латин. *sufficere*), від інфінітива гот. *naihan*, вважається, має таке ж саме значення, як і попереднє дієслово. Готське *aih* (латин. *babeo*) походить від інфінітива гот. *eigan* — «працювати», тоді як претеритальна форма мала значення «я працював», «я зробив», «я володію». Готське *lais* (латин. *didici*, грец. *οἶδα*) походить від втраченої форми теперішнього часу гот. *leisa* (латин. *calce, pede premi*), що чітко означає «я простежив», «я переслідую» і може бути порівняне з днв. *leisa* — «слід» (латин. *vestigium*). Готське *vait* (латин. *scio*) походить від кореня *vit* і потребує форми теперішнього часу гот. *veitan* (лат. *videre*), яка зберегалася у складених дієсловах гот. *in veitan* (латин. *adorare*), *fraveitan* (латин. *ulcisci*); гот. *vait* має значення «я побачив», «я звідси», «я знаю». Якщо порівняти грец. *οἶδα*, санск. *vēda*, то видно, що обидва дієслова походять від спільного кореня *vid* (бачити) із фактичним значенням «я знаю». Готське *daug* (латин. *prosum, valeo*) — від форми теперішнього часу гот. *diugan*, можливо, із значенням латин. *gignere* — «виробляти», «породжувати». Готське дієслово *mōt* (латин. *locum habeo*) від форми теперішнього часу гот. *tata* має незрозуміле значення і походження. Чіткіше можна прослідкувати походження і значення готського дієслова *og* (латин. *timeo*), яке походить від форми теперішнього часу гот. *aga* (латин. *tremo*), від якої збереглася форма дієприкметника теперішнього часу гот. *unagands* — «без страху», «безстрашний». В готській мові не зустрічається дієслово *an* (латин. *faveo*), але зустрічається у давньоверхньонімецькій мові та інших діалектах і беззаперечно походить від інфінітива *inna*. Дієслово *knā* (латин. *possum*) зустрічається лише у давньонорвезькій мові, безперечно, воно споріднене з давньоверхньонімецьким іменником *kniot* (латин.

natura), гот. *knôda* (грец. *γενος*) і санскритським коренем *jan* (латин. *gignere*). Давньонорвезьке дієслово *muna* (латин. *recordari*) і *muni* (грец. *μέλλειν*) мають споріднене походження, оскільки вони близькі за значенням: цікавою є відмінність інфінітивних форм, *muna* є інфінітивом теперішнього часу, а *muni*, цілком ймовірно, є залишком прадавнього претеритального інфінітива у давньонорвезькій. Семантичний аналіз не вичерпує всієї специфіки претерито-презентних дієслів, а дослідження системи дієвідмінювання дає змогу чіткіше прослідкувати генезу цих дієслів.

Особливістю **готських** претерито-презентних дієслів є те, що їх закінчення є такими, як і у претеритальних формах сильних дієслів. У формі другої особи однини теперішнього часу (який можна вважати прадавнім претеритом) спостерігається закінчення *-t*, у формі першої особи множини — *-um*. Претеритальний суфікс *-da* діє як у випадку слабких дієслів і приєднується безпосередньо до претеритальної основи без з'єднувальної голосної, і тому приголосна закінчення *-da* і передуюча приголосна претеритальної основи часто визначають одна одну. Це прослідковується при порівнянні форми теперішнього часу і претеритальних форм. Так гот. *kann* (теперішній час, однина) — *kunþa* (претерит); гот. *þarf* (теперішній час, однина) — *þairbum* (теперішній час, множина) — *þairfta* (претерит); гот. *mag* (теперішній час, однина) — *mahta* (претерит). Доречно зазначити наявність *f* і *h* через наступну *-t*. Готське дієслово *vait* (теперішній час, однина) — *vitum* (теперішній час, множина) — *vissa* (претерит). Оскільки дентальний звук перед дентальним змінюється на *s*, то замість **vis-ta > vissa*, **vit-ta > vissa*. Аналогічно *môt* (теперішній час, однина) — *môsta* (претерит), де *môsta* утворюється замість **môt-ta* відповідно до готських фонетичних законів. Стосовно аблауту можна зазначити, як корінь форми теперішнього часу (прадавній претерит) множини змінюється у *skulum* на **skêlum*, *munum* на **mênum*, тоді як *mâgum* (множина) зберігає *a* у формі претериту однини замість загальної множини в *ê*. Інфінітив завжди має корінь теперішнього (прадавній претерит) часу множини. Готське дієслово *ôgan* має у другій особі однини наказового способу *ôgs*. Можливо, звідси можна зробити висновок стосовно наказової форми *môts*, *dugs*? З огляду на форми дієслів *kunnan*, *munan*, *vitan* можна передбачити, що їх «співбрати» *munan* (*mente agitare, velle, μέλλειν*), *vitan* (*observare*), *ga-kunnan* (*observare*) виявляють ознаки третьої слабкої дієвідміни.

У **давньовірменській** мові закінчення у претерито-презентних дієсловах такі ж самі, як і у сильній дієвідміні взагалі. Лише у другій особі однини теперішнього часу (прадавній претерит) прадавнє закінчення *-t* збережене, але у другій особі претериту усіх інших сильних дієслів воно

було втрачене. Спостерігається додавання *-s* до *-t* у дієслові *chan*, *chan-st*. Можливо, що це закінчення *-st* споріднене з аналогічним *s-t* у випадку *vais-t*, *fait-t*, де готський фонетичний закон вимагає зміни дентального приголосного на *-s* перед закінченням *-t*. Це закінчення *-st* поступово поширилося на другу особу теперішнього часу і претериту. Але при цьому в окремих претерито-презентних дієсловах прадавнє *-t* збереглося до сьогодення. Так, *an* утворює претеритальні форми *onda*, *onsta*; *kann* утворює претеритальні форми *konda*, *konsta*, *kunda*, *kunsta*; аналогічним чином *bi-ginnan* утворює паралельно з формою сильного претериту *bi-gan* також *bigonda*, *bi-ganst*.

У **давньосаксонській** мові спостерігається для другої особи однини закінчення *-t*, за винятком *can-st*, *farmanst*; дієслово *biginnan* має окрім сильного претеритальної форми *began* також і форму *begonsta*.

У **давньоанглійській** мові дієслівна форма другої особи однини мала спочатку закінчення *-t*, але поступово голосне закінчення загального претериту сильних дієслів заступило прадавнє закінчення. Звідси походять форми *an*, *unne*, *can*, *cinne*, *þearf*, *þurfe*; але дієслово *dear* має окрім форми *durre* ще і прадавнішу форму *dearst*. Крім того, збереглися форми *canst*, *gemanst*, *âhst* — усі вони мають вставлене *-s-* перед закінченням *-t*. Спостерігається форма *side* з *ð* замість *nd* (порівн. літери *n* і *ð*).

У **давньофризській** мові закінчення другої особи однини зустрічається лише один раз, для дієслова *skila* — це форма *skalt*. При цьому форми *skilu*, *tugu* є двоїною, але вживаються на позначення множини. Деякі претерито-презентні дієслова цієї західногерманської мови залучили форми слабкої дієвідміни; так, наприклад, *wêt* (форма інфінітива *wita*) має інколи слабку форму *wit*, а у множині *witath*. Дієслово *duga* у третій особі однини має форму *ducht*; а форма множини у пізньодавньофризській була *dâged*; дієслово *âga* мало у третій особі однини форму *âcht*. Дієслово *bijenna* має окрім форм сильного претериту також слабкі форми дієвідміни *bigunde*, *bigonste*.

У **давньонорвезькій** мові для претеритальної форми сильної дієвідміни у другій особі однини спостерігалось закінчення *-t*. Під впливом цього закінчення приголосні змінювалися так само, як було продемонстровано вище стосовно сильних дієслів. Зокрема, *þora* (латин. *andere*), *duga* (латин. *valere*) формують форми теперішнього часу *þori*, *dugi*, претериту *þorða*, *dugða*, *ôga* (латин. *metuere*) підпадають під другу слабку дієвідміну. Схоже на те, що інфінітиви *skulu*, *muni* є залишками прадавньої форми претеритального інфінітива у давньонорвезькій мові. До цієї групи дотичні також *fôru* (латин. *ivisse*), *stôðu* (латин. *stetisse*); спостерігаються форми *skyldu*, *myndu*, а також *bendu*, що є претеритальним інфінітивом *benda*.

ФОРМИ ДАВНЬОГЕРМАНСЬКИХ ПРЕТЕРИТО-ПРЕЗЕНТНИХ ДІЄСЛІВ

давньогерманська мова	теперішній час, однина (презент)	теперішній час, множина (презент)	минулий час (претерит)	інфінітив	латинський (грецький) відповідники
давньверхньонімецька давньосаксонська давньоанглійська давньонорвезька	an [an] an anna	unnumés [unnun] unnon unnum	onda, onsta onsta úðe unna	unnan [unnan] unndn unna	favere
готська давньверхньонімецька давньосаксонська давньоанглійська давньофризька давньонорвезька	kann kan can can kan kann	kunnum kunnumés cunnun cunnon kunnon kunnum	kunþa kunda, kunsta consta cúðe kunda kunna	kunnan kunnan cunnan cunnan kunna kunna	nosse novisse
готська давньверхньонімецька давньосаксонська давньоанглійська давньофризька давньонорвезька	þarf darf tharf þarf, þearf thurf þarf	þaúrbum durfumés thurþun þurfon thurvon þurfum	þaúrfta dorfta thorfta þorfte þurfta	þaúrban durfan thurþan þurfan thurva þurfta	egere opus habere indigere
готська давньверхньонімецька давньосаксонська давньоанглійська давньофризька	dars tar gí-dar dar thur-dur	daúrsum turrumés [-durrun] durron thuron	daúrsta torsta -dorsta dorste thorste	daúrσαν turran -durran durran thura	audere
готська давньверхньонімецька давньосаксонська давньоанглійська давньофризька давньонорвезька	skal scal scal sceal skil skal	skulum sculumés sculun sculon skilu(n) skulum	skulda scolta scolda sceolde sklde skulda, skylda	skulan sculan sculan sculan skila skulu	debere
готська давньосаксонська давньоанглійська давньонорвезька	man far-man ge-mon man	munum munum munon munum	munda -munsta, -montsa -munde munna, munda	munan -munan -munan muna	meminisse contemnere meminisse recordari
готська давньверхньонімецька давньосаксонська давньоанглійська давньофризька давньонорвезька	mag mac mag mäg mei, mî mâ	magum mugumés, magumés magun mâgon mugu(n) megum	mahta mahta, mohta mahta, mohta meahte machte mâtta	magan magan, mugan [mugan] magan [mega] mega	posse
готська давньоанглійська	nah neáh	nauhum nugon	nauhta nohte	nauhan nugan	sufficere
готська давньверхньонімецька давньосаксонська давньоанглійська давньофризька давньонорвезька	áih [éh] âk âch â	áigum eigumés êgun âgon âgon eigum	áihta êhta âhte âchte âtta	áigan, áihan eigan êgan âgan âga, hâga eiga	habere
готська	láis	lisum	lista	lisan	didicisse

давньогерманська мова	теперішній час, однина (презент)	теперішній час, множина (презент)	минулий час (претерит)	інфінітив	латинський (грецький) відповідники
готська давньверхньонімецька давньосаксонська давньоанглійська давньофризька давньонорвезька	vâit weiz wêt wât wêt, wit veit	vitum wizumês witum witon vitum	vissa wissa, wista wissa wiste, wisse vissa	vitan wizan witan witan wita vita	scire
готська давньверхньонімецька давньосаксонська давньоанглійська давньофризька	dâug touc dôg deâh duch	dugum tugun dugun dugon	daûhta tohta duhte	dugan tugan dugan dugan duga	valere
готська давньверхньонімецька давньосаксонська давньоанглійська давньофризька	môt muoz môt môt môt	môtum muozumes môtun môton môton	môsta muosa, muosta môsta môste môste	môtan muozan môtan môtan môta	locum habere
готська	ôg	ôgum	ôhta	ôgan	timere
давньонорвезька	mun, man	munum	munda	munu, mundu	μέλλειν
давньонорвезька	knâ	knêgum	knâtta	knêgda	posse

У германських мовах є невелика підгрупа дієслів, які схожі на претерито-презентні дієслова за способом утворення претеритальних форм. Вони так само експлуатують аблаут і претеритальний суфікс слабкої дієвідміни, який приєднується без з'єднувальної голосної. Ці дієслова спостерігаються в усіх трьох відгалуженнях германських мов (східному, західному, північному). У **готській** мові таких дієслів налічується шість, зокрема: дієслово *þagkjan* (латин. *cogitare* — «думати») має корінь *þak*, претерит *þahta*; дієслово *þugkjan* (латин. *videri*, нім. *dünken*) — претерит *þuhta*; дієслово *brûkjan* (латин. *uni*, нім. *brauchen*) — претерит *brûhta*; дієслово *bugjan* (купувати) — претерит *bauhta* (купили); дієслово *vaûrkjan* (латин. *operari* — «спричиняти», «працювати») — претерит *vaûrhta* (спричинити); дієслово *kâurpatjan* (латин. *colaphizare*) — претерит *kâurpasta*.

У **давньверхньонімецькій** мові таких дієслів налічується п'ять, серед них *denkan* (нім. *denken* — «думати») — претерит *dâhta*, дієприкметник *dâht*. Дієслово *dunkan* (латин. *videri*, нім. *dünken* — «здаватися», «траплятися») — претерит *dûhta*. Дієслово *wurkan*, *wirkan* (працювати) — претерит *wothta*, *wurhta*, *worahta*, *warahta*, дієприкметник *worht*, *wurht*, *woraht*. Дієслово *furhtan* (нім. *fürchten* — «боятися») — претерит *forhta*, *forahta*, дієприкметник *forht*, *foraht*, *furhtit*. Дієслово

bringan (приносити) має окрім форми сильного претериту *brang*, *brangumês* аномальні форми *brâhta*, *brâhtumês*.

У **давньосаксонській** мові спостерігається теж п'ять таких дієслів. *Thenkjan* (думати) має форму претериту *thâhta*, *thunkjan* (латин. *videri*, нім. *dünken*), *thûhta*; дієслово *wirkjan* (латин. *operari*) має форму претериту *warhta*; дієслово *buggjan* (купувати) має лише форму дієприкметника *gi-boht*; дієслово *brengjan* (приносити) має форму претериту *brâhta*.

У **давньоанглійській** мові ідентифікується теж п'ять дієслів цієї морфо-семантичної підгрупи, зокрема *þencan* (думати) має форму претериту *þohte* (думав); *þyncan* (латин. *videre*) — форму претериту *þûhte*; дієслово *weorcan*, *wircan*, *wurcan* (працювати) має претеритальні форми *worthe*, *weorhte*; *byrcan* (купувати) має претеритальну форму *bohte* (купив). *Bringan* має як форми сильного претериту *brang*, *brungon*, так і аномальні форми *brohte*, *broht*.

Давньофризька мова оперує чотирма дієсловами цієї групи: *werka* (латин. *laborare*) має претеритальну форму *wrochte* (зробив, вплинув); *branga*, *brendza* (приносити) — форму претериту *brochte*; дієслово *thanka*, *thenzja* (думати) має форму претериту *thochte*; *thinszja* має у західнофризькому варіанті форму претериту *tûchte*

замість *thūchte*; *bijenna* (починати) має форму сильного претериту і аномальні форми *bigunde*, *bigonste*. У давньонорвезькій мові ця підгрупа є незначною, де *þynkja* (латин. *videri*) має форму претериту *þotta*, але дієслово *þenkja* (думати) замість претеритальної форми *þatta* має форму *þenk-ta*.

Окрім вищенаведеної морфосемантичної підгрупи дієслів, в усіх германських мовах спостерігаються споріднені дієслова із значенням «хотіти», «виявляти волю або бажання». Так, готське *viljan* (*xotimti*) має багато аналогій з претерито-презентними дієсловами, але характеризується цілою низкою специфічних рис. Готське *viljan* (*я хочу*) має у формі теперішнього часу лише цей варіант умовного способу, який походить з прадавнього претериту. Паралельно з цією формою безсумнівно існували прадавні форми претериту у дійсному способі однини *váil*, множини *vilum*, а також форма теперішнього часу однини *veila* (V клас). Претеритальна форма умовного способу вживається на позначення теперішнього часу дійсного способу, а нова (аномальна) форма претериту *vilda* сформована з форми множини *vilum*. Форма теперішнього часу (яка походить з претеритальної форми умовного способу) має традиційні закінчення для цієї часової форми у сильній дієвідміні *viljan*, *vileis*, *vili*. Новий претерит формує у дійсному способі *vilda*, *vildēs*, в умовному *vildēdjau* за допомогою дентального суфікса. У **давньовірхньонімецькій** мові дієслово *wëllan* виявляє ознаки дійсного способу у теперішньому часі, а тому має специфічну дієвідміну. Так, спостерігаються претеритальні форми умовного способу *wili*, *wilis*, *wili*; але форми теперішнього часу умовного способу множини уподібнюються *wëllēmes*. Спостерігається тенденція залучення індикативних форм у другій особі однини *wilt*, ця форма є аналогічною до претерито-презентних дієслів, а також у випадку третьої особи множини спостерігаються *wollent*, *wëllent*, *wëlant*, споріднені з *willēn*, а у третій особі однини — *wilt*, що споріднені з *wili*. Претеритальні форми дійсного способу завжди демонструють уподібнення ознакам претерито-презентних дієслів, *wolta*, рідше форма *wëlta*, форма умовного способу *wolti*. У **давньосаксонській** мові спостерігається чіткіша і послідовніша тенденція (у порівнянні з д.англ.) до залучення форм дійсного способу для дієслова *willjan*. Зокрема, спостерігається чітка диференціація між формами дійсного способу і умовного. Так, форми дійсного способу *willju*, *wili* або *wilt*, *wili*, *wil* або *wilit*, форма множини *willjad*; протиставлені структурам, де функціонують форми умовного способу *willje* (-ea), *willjes* (-eas), форми множини *willjen* (-ean). Морфологічна відмінність помітна, якщо порівняти форми теперішнього часу *welda*, *wolda* і форми умовного способу *weldi*, *woldi*. У **давньоанглійській** мові спостерігаються

такі ж самі тенденції. Форма теперішнього часу однини *wille*, *wilt*, *wille*, множини *willað*, претерит *wolde*. У **давньофризькій** мові спостерігаються форми теперішнього часу однини *wille*, *wilt*, *wille* (а також *wilt*, *will*); множини *willath*, претеритні форми *welde*, *wolde*. У **давньонорвезькій** мові дієслово *vilja*, *velle* має відповідні форми: у теперішньому часі однини *vil*, *vill* та *vilt*, *vill* (для *vil-r*), множини *viljum*, *vilið*, *vilja*, умовний спосіб *vili*, претеритальна форма *vilda*.

Виявлені у давньогерманських мовах закономірності мають своє продовження і у середньогерманських, і у новогерманських мовах, які отримали у процесі розвитку чіткіші обриси і стабільніші морфологічні форми, за якими закріпилися певні семантичні відповідності. **Англійська** мова демонструє широке розмаїття процесів, які відбувалися на зламі давньоанглійської-середньовірхньонімецької мови. При цьому для достеменності аналізу залучаються матеріали як готської мови, так і ранньодавньоанглійської, ранньовірхньонімецької, пізньодавньоанглійської. Готське *kann*, р.д.англ. *can* (*con*) спостерігається в усіх трьох періодах розвитку англійської мови. У середньовірхньонімецькій період воно мало закінчення *-st* у другій особі (*canst*): у формах множини спостерігається аблаут на *u* (*sunnen*, *kunnen*). У нововірхньонімецькому періоді форми однини і множини співпадають. При цьому *-n-* готського претериту *kunþa* зникає вже у ранньодавньоанглійському періоді *cūde*, Орм. *cuþe*, пд.англ. *couþe*, с.англ. *coude*. У нововірхньонімецькому періоді претерит *could* формується, можливо, під впливом *would*, *should*. Порівняння гот. *þarf*; р.д.англ. *þearf* свідчить також про існування у давніх саксонських діалектах форм множини *þurfen*, претериту *þurfte*, що відповідало д.англ. *tharf*; але у нововірхньонімецькій період це дієслово зникло з ужитку. Гот. *dars*, р.д.англ. *dear* збереглися в англійській мові у формах *der*, *dar* ранньовірхньонімецького періоду, а в сучасній англійській мові функціонує *dare*. Закінчення другої особи однини *-st* спостерігалось стабільно. Закінчення третьої особи однини (як і в усіх претерито-презентних дієсловах) співпадають з першою особою. Але у нововірхньонімецькому період з'являється форма *dares* паралельно з формою *dare*; добре прослідковується кореляція форм цього дієслова у ряду давньосаксонського *durren*; д.англ. *durre*, с.англ. *durn*, н.англ. *dare*. Претеритальна форма гот. *daursta*, р.д.англ. *dorste* відстежується у давньосаксонському діалекті *durste*, д.англ. і с.англ. *dorste*, н.англ. *durst*. Ранньодавньоанглійське дієслово *gemunan* спостерігається лише у рукописі Ormulum у формі умовного способу *tune*, претеритальній формі *munde*. Ранньодавньоанглійське дієслово *innan* спостерігається у рукописі Lagumon у формі *on*, множині *i-unnen*, претеритальній формі *ūde*, в рукописі Ormulum *ūþe*, а у д.англ. формі

інфінітива і однини теперішнього часу співпадали і функціонували як *an*. Чітко спостерігається кореляційний зв'язок у ряду гот. *skal*, р.д.англ. *sceal*,Orm. *shall*, д.англ. і с.англ. *schall*, н.англ. *shall*. У другій особі всюди спостерігається закінчення *-t*. Форми множини репрезентуються прикладами р.д.англ. *sculon*, Lay. *sculen*,Orm. *shulenn*, д.англ. *schulleþ* с.англ. *schullen*, н.англ. *shall*. Претеритальні форми добре прослідковуються у ряду гот. *skulda*, р.д.англ. *sceolde*, Lay. *scolde*,Orm. *shollde*, д.англ. і с.англ. *schulde*, н.англ. *should*. Літера *l* не читається, можливо, по аналогії з *could*, як було у с.англ. *could*. Ранньодавньоанглійське *deah* зустрічається у формі третьої особи однини *dæh* (Ormulum) і у д.англ. *deah*.

Варіативність форм спостерігається у ряду гот. *mag*, р.д.англ. *mæg*, Lay. *mæi*,Orm. *mazz*, д.англ., с.англ., н.англ. *may*; у формах другої особи р.д.англ. *meaht*, д.англ., *miht*, *mizt*, с.англ. *maist*, н.англ. *mayst*; форми умовного способу р.д.англ. *mâge*, д.англ. *mowe*, н.англ. *might*.

У ряду гот. *vâit*, р.д.англ. *wât*, давньосаксонський діалект *wat*, д.англ. і с.англ. *wot(e)*, н.англ. *wot*; у другій особі спостерігалися форми *wast*, *wost*. У новоанглійській мові ці форми були втрачені, так само як і форми множини *witon*, *witen*. Простежується ряд претеритальних форм р.д.англ. *wiste*, Lay. *wuste*,Orm. *wisste*, д.англ. і с.англ. *wiste*, н.англ. *wist*; інфінітивні форми р.д.англ. *witan*, пізньосаксонський діалект *witen*, д.англ. і с.англ. *witen*, *wite*, н.англ. *to wit*.

Специфічною виглядає кореляція ще одного дієслова, а саме: гот. *aih*, р.д.англ. *âh*, пізньосаксонський діалект *ah*, д.англ. *auh*, *ouh*, с.англ. *awe*, *owe*, н.англ. *owe*, у другій особі однини спостерігається закінчення *-est*, *-ist*, у множині *-en*; претеритальні форми гот. *âihhta*, р.д.англ. *âhte*, пізньосаксонський діалект *ahte*, *ahhte* д.англ. *azte*, с.англ. *owzte*, н.англ. *ought*. У рукописі Layamon вживає це дієслово у двох чітко окреслених значеннях (володіння, зобов'язання), що підтверджує приклад *he ah to don* — «він має робити». У зв'язку із таким значенням дієслово розвиває значення «бути у боргу, завинити». Дієслово наслідує слабку дієвідміну. Але семантика дієслова *ought* позбавлена відтінку морального зобов'язання. Значення «володіння» у н.англ. пов'язується з дієсловом *to own*, яке походить з дієприкметникових форм *âgen*, *awen*, *owen*, або з р.д.англ. *âgnjan* (володіти).

Доволі чітка кореляція в усіх періодах у дієслова р.д.англ. *môt*. Форма теперішнього часу зникла у новоанглійський період. Претеритальні форми гот. *môsta*, р.д.англ. *môste* реалізуються як р.н.англ. *moste*, н.англ. *must*. Найчіткіше і послідовніше реалізується р.д.англ. *wille* у доволі подібних формах *wille*, *wolle*, *wulle* в різні етапи д.англ. періоду, кінцева форма у н.англ. *will*. У другій особі однини спостерігалася форма *wilt* (або *wolt*,

wult у р.д.англ.). Форми множини *willeþ*, *wulleþ* або *wilen*, *wolen* н.англ. *will*. Претеритальні форми р.д.англ. *wolde*, р.д.англ. *wolde*, *walde*, н.англ. *would*. Літера *l* не вимовлялася, можливо, по аналогії з *could*, с.англ. *coude*.

У **німецькій** мові у середній період спостерігалися процеси, наближені до процесів середньоанглійського періоду. Зокрема, у першій особі у с.вн. *muoz*, у другій особі *muost*, у множині *muezen*, претеритальні форми *muoste*, *muosta*, *muese*. У н.вн. *muß*, *mußt*, *müßen*, *mußte*. Середньовісньонімецькі варіанти *weiz*, *weist*, *wizzen*, *wiste*, (*weste*, *wisse*, *wesse*) реалізуються у нововісньонімецькому періоді *weiß*, *weißt*, *wißen*, *wußte*. У середньовісньонімецькій мові спостерігаються форми *touc*, *tôht*, *tügen*, *tohte*, які у нововісньонімецькій мові змінилися на *tauge* (слабка дієвідміна). Середньовісньонімецькі форми *mac*, *maht*, *mügen*, *mohte* (*mahte*) реалізувалися у нововісньонімецькій мові *mag*, *magst*, *moegen*, *mochte*. У середньовісньонімецькому періоді відстежуються форми *sol*, *solt*, *süln*, *solte*, які у нововісньонімецькій мові мають відповідник *soll* (слабка дієвідміна). Середньовісньонімецька мова оперує формами *gan*, *ganst*, *günnen*, *gunde*, які реалізуються у нововісньонімецькій мові у вигляді *gönne* (слабка дієвідміна). Спостерігається кореляція с.вн. *kan*, *kanst*, *künnen*, *kunde*, н.вн. *kann*, *kanst*, *können*, *konnte*: с.вн. *tar*, *tarst*, *türren*, *törste*, але у нововісньонімецькій мові це слово зникло. С.вн. *darf*, *darft*, *dürfen*, *dorfte* змінюється у н.вн. *darf*, *darfst*, *dürfen*, *durfte*. Специфічне дієслово у с.вн. *wil* (*welle*), *wil* (*wellest*, *wellen*, *wolte*), а у н.вн. *will*, *willst*, *wollen*, *wollte*. Специфічний (неорганічний) умлаут спостерігається у формах множини теперішнього часу дійсного способу, а також у інфінітиві (як у середньовісньонімецькій, так і у нововісньонімецькій мові). Але цілком можливо передбачити функціонування у середньовісньонімецькій мові інфінітивів *muozen*, *tügen*, *kunnen*, *dürfen* паралельно з формами *muezen*, *tügen*, *künnen*, *dürfen*. Претеритальні форми умовного способу ніколи не мають умлаута у слабких дієсловах, наприклад: *brennen*, претерит умовного способу с.вн. *brante*, н.вн. *brannte*, але не *brente*, *brünnte*.

Нідерландська мова у середньому періоді демонструє у першій особі *moet*, у другій *moetes*, у множині *moeten*, у претериті *moeste*; у новонідерландській мові у першій особі спостерігається форма *moet*, у множині *moeten*, у претериті *moest*; дієприкметник *gemoeten*. Середньонідерландські форми *dôch*, *doghes*, *doghen*, *dochte* віддзеркалені у новонідерландських формах *deug*, *deugen*, *docht*. Так само с.нідер. *mach*, *moghes*, *moghen*, *mochte* трансформуються у н.нідер. *mâg*, *môgen*, *mocht*, *gemocht*. Середньонідерландські варіанти *sal*, *sules*, *sulen*, *sulde* (*soude*) проявилися

у новонідерландській *zal, zullen, zoude (zon)*. Але с.нідер. *an, onnes, onnen, onste* зникли у новонідерландському періоді. Дієслово с.нідер. *can, connes, connen, conste* у новонідерландському періоді мало форми *kan, kunnen, konde (kon, kost), gekonnen (gekost)*. Середньонідерландське *dar, dorres, dorren, dorste* у новонідерландській трансформується у *derr* (слабка дієвідміна). Середньонідерландські форми *dærf, dorves, dorven (dorfte)* у новонідерландській змінюються на *durf, durven, dorst* (цей претеритальний варіант походив від *der*). Середньонідерландські *wille, willest, willen, wilde (woude)* трансформуються у новонідерландські *wil, willen, wilde* (простомовне *woude, woul*), *gewilt*. Середньонідерландські *wêt, wêtes, wêten, wiste* віддзеркалилися у новонідерландській як *wêt, wêten, wist, gewêten*.

У **скандинавських** мовах теж спостерігалися процеси адаптації середньоскандинавських форм у вже сформованих національних мовах, як-от шв. *vêt*, множина *vête*, теперішній час *viste*; дан. *vêd, vîde, vidste*. Шведські форми *må, måge, mätte*; дан. *maa, maae, maatte*; шв. *skal, skôle, skulle*; дан. *skal, skulle, skalde*; шв. *kan, kunne, kunde*; дан. *kan, kunne, kunde*; шв. *æger* (латин. *habeo*, слабка дієвідміна); дан. *ejer* (слабка дієвідміна); шв. *törs* (пасивна форма), претерит *torde*; дат. *toer, turde*. Шведські форми теперішнього часу і претериту *måste* (латин. *debui, debeo*). Давньошведське *månde*, давньоданське *mon, monne* (порівн. з д.норв. *man, mundi*). Шведські форми *vill, vilja*, претерит *ville*; данські форми *vil, ville, vilde*.

Дієслова, які розвинули форми, подібні до форм претерито-презентних дієслів, існували не лише у давньогерманському періоді, але й у середньогерманському і новогерманському; вони прослідковуються як у західних, так і скандинавських мовах. В **англійській** мові ідентифікується дев'ять дієслів цієї морфологічної групи, р.д.англ. *bringan, brohte* прослідковується у д.англ. і с.англ. *brozte, brouhte*, н.англ. *brought*. Ранньодавньоанглійське *bycgan, bohte*, д.англ. і с.англ. *bozte, bouhte*, н.англ. *bought* підтверджує загальні тенденції наслідування формотворення. Так само це підтверджують р.д.англ. *þencean, þohte*, д.англ. *þozte*, с.англ. *thozte, thouht*, н.англ. *thought*; р.д.англ. *þyncð, þozte*, Лау. *þunced, þuhte*, Orm. *þincheþ, þuhte*, д.англ. *þyncþ, þozte*, с.англ. *thinketh, thozt (thouzt)*, н.англ. *thinks (me-thinks), thought*; р.д.англ. *wyrcean, worhte*, Лау. *wurchen, worhte*, Orm. *wirrkenn, wrohhte* (метатеза), д.англ. *wyrce, wrozte, wroht*, с.англ. *worche (wyrke), wrozte (wrouhte)*, н.англ. *work, wrought, worked*. Іншими аномальними структурами в англійській мові є р.д.англ. *clādjan, clād-ode*, яке трансформується у д.англ. *cloþen*; претеритальні форми *cloþ-ed, cladde*, н.англ. *clothed i clad*; р.д.англ. *makjan,*

mac-ode, д.англ. *maked i made*, н.англ. *made*; р.д.англ. *sagian, secgan (to say)*, претеритальні форми *sāgde, sæde*, д.англ. і с.англ. *seide*, н.англ. *said*; р.д.англ. *lagjan i lecgan*, претеритальні форми *lagode, legede, lêde*, д.англ. *leide*, н.англ. *laid*.

У **німецькій** мові відстежується три дієслова цієї підгрупи, зокрема, с.вн. *bringen, brâhte*, н.вн. *brachte*; с.вн. *denken, dâhte*, н.вн. *dachte*; с.вн. *dunken, dûhte*, н.вн. *dünken, dauchte (däuchte)*; форма *däucht* замість *dünkt* у теперішньому часі є помилковою; с.вн. *würken (wirken), worhte; vürhten, vorhte*; н.вн. *wirken, fürchten* (слабка дієвідміна).

У **нідерландській** мові виокремлено чотири дієслова такого морфологічного типу, такі як: с.нідер. *bringhen, brochte*, н.нідер. *brengen, brocht*; с.нідер. *denken (dinken), dachte (dochte)*; н.нідер. *denken, docht*; с.нідер. *werken, wrochte*; н.нідер. *werleen, wrocht, vruchten* (метатеза; порівн. з с.вн. *vürhten, vrochte; duchten* (боятися), *dochte*).

У **скандинавських** мовах таких дієслів лише два, у шведській *bringe, bragte*; дан. *bringe, bragte*; шв. *tänka, tycka* (слабка дієвідміна); дан. *tänke, tykkes* (пасив, слабка дієвідміна).

Висновки і перспективи подальших розвідок. Всі претерито-презентні дієслова як окремий тип виникли і оформилися ще в епоху германської мови — основи. Однак сам процес формування цього типу ще до кінця незрозумілий. При дослідженні цієї проблеми необхідно врахувати, що претерито-презентні дієслова глибоко увійшли до системи германського словника. Так, паралельно до претерито-презентних дієслів *witan, opan* існують в готській мові сильні дієслова *witan, agan* (пор. дієприкметник *inagands* (безстрашний)). До дієслова *witan* належать архаїчні дієприкметники *weitwōþs i un-wiss*, а також слабі дієслова *fair-weitjan* (гля-діти), *witan (спостерігати)* (пор. латин. *vidēre*). Від дієслів *lais* та *ōg* утворені каузативні *laisjan, ōgjan*, дуративні *gaþarban sik, kunnan, tunan* належать до претерито-презентних дієслів *þaúrban, kunran, tunan* [5, 275–276]. Претерито-презентні дієслова стали тими центрами формування специфічної моделі утворення часових форм (презенсу/претериту), навколо яких почали згуртовуватися і не претерито-презентні дієслова, які, утім, наслідували моделі утворення часових форм. Семантика претерито-презентних дієслів, її варіювання, змінення у процесі історичного розвитку германських мов слугує, на наш погляд, тим чинником, який призвів до залучення частини цього дієслівного корпусу до формування аналітичних темпоральних форм. Проте семантичний аспект поки що залишається на периферії дослідження і чекає своєї черги, щоб потрапити в орбіту лінгвістичних розвідок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Боцман А.В. Особливості походження готських претерито-презентних дієслів / А.В. Боцман // Проблеми семантики слова, речення та тексту : зб. наук. пр. / відп. ред. Н.М. Корбозерова. — К. : КНЛУ, 2012. — Вип. 28. — С. 58–76.
2. Боцман А.В. Тригональна апроксимаційно-асимптотична модель порівняння германських мов / А.В. Боцман // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики : зб. наук. пр. / відп. ред. Н.М. Корбозерова. — К. : Логос, 2011. — Вип. 20. — С. 56–71.
3. Ганина Н.А. Древнегерманские релинговые языки; проблемы и перспективы исследования / Н.А. Ганина // Вестник Московского университета. Серия 9: Филология. — М. : Изд-во МГУ, 2006. — № 3. — С. 9–25.
4. Жирмунский В.М. Общие тенденции фонетического развития германских языков / В.М. Жирмунский // Общее и германское языковедение. Избранные труды. — Л. : Наука, 1976. — 696 с.
5. Задорожний Б.М. Порівняльна фонетика і морфологія готської мови / Б.М. Задорожний. — Л. : Вид-во Львів. ун-ту, 1960. — 297 с.
6. Огуй О.Д. Кримсько-готська пам'ятка: історичні та лінгвістичні аспекти / О.Д. Огуй // *Studia Germanica et Romanica: Іноземні мови. Зарубіжна література. Методика викладання.* — Донецьк : Вид-во ДНУ, 2004. — Т. I, № 3. — С. 18–31.
7. Скибицька Н.В. Епістемічна модальність в англійській мові (діахронічний аспект) : моногр. / Н.В. Скибицька. — К. : Логос, 2010. — 215 с.
8. Helfenstein J.A. A Comparative Grammar of the Teutonic languages / J.A. Helfenstein. — London : Macmillan and Co, 1870. — 527 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

9. Миронов С.А. Историческая грамматика нидерландского языка. Кн. 1: Фонология. Морфология / С.А. Миронов, А.Л. Зеленецкий, Н.Г. Парамонов. — М. : Эдиториал УРСС, 2000. — 272 с.
10. Brave O. The Elder of Poetic Edda commonly known Sæmund's Edda / O. Brave. — L. : King's Weighouse Rooms, 1908. — 328 p.
11. Chausar J. Canterbury Tales / J. Chausar // *The Works of Geoffrey Chausar.* — Boston : Houghton Mifflin, 1957. — P. 17–265.
12. Craigie W.A. An Icelandic-English Dictionary / W.A. Craigie, R. Gleasby. — Oxford : Clarendon Press, 2003. — 564 p.
13. Forshall J. The Holy Bible in the Earliest English Versions made from the Latin Vulgate / J. Forshall, F. Madden. — Oxford : Clarendon Press, 1850. — 576 p.
14. Holt R. The Ormulum / Richard Holt. — Oxford : Clarendon Press, 1878. — 310 p.
15. Streitberg W. Die Gotische Bibel / Wilhelm Streitberg. — Heidelberg : Carl Winter Universitätsverlag, 1965. — 498 s.
16. The Ormulum. Ed. by R.Holt. Oxford, 1878. — 310 p.
17. Wycliff. The Holy Bible in the Earliest English Versions made from the Latin Vulgate / J. Wycliff; ed. by J. Forshall, F. Madden. — Oxford, 1850. — 576 p.